

De taalmythe rond de Statenvertaling

Hans Beelen en Nicoline van der Sijs

Was de Statenvertaling uit 1637 bepalend voor de vorming van het Standaardnederlands? Velen nemen dat tot in onze tijd voor waar aan. Toch is uit onderzoek al geruime tijd bekend dat de Statenvertaling geen invloed op de spelling van het Nederlands heeft gehad en nauwelijks op de grammatica. Alleen daar waar de Statenvertalers met hun tijd meegingen, bleven hun keuzes bewaard. Dit artikel belicht de oorsprong en de hardnekkigheid van deze mythe.

📷 Deux-Aesbibel uit 1608 uit de collectie van het NBG voorzien van een groenfluwelen, met goud bestikte omslag en een draagkoord om de bijbel mee te nemen naar de kerk. (Foto: © NBG/Sandra Haverman)

Een populaire gedachte is, dat de Statenvertaling grote invloed heeft uitgeoefend op de vorming van het Standaardnederlands. Waar komt die misvatting vandaan, waarom is zij zo hardnekkig – en hoe zit het dan wél met het Nederlands van deze vertaling?

Vierhonderd jaar geleden, in 1618, verleende de Synode van Dordrecht de opdracht tot het maken van een Nederlandse bijbelvertaling. Na decennia van voorbereiding zag de officiële bijbelvertaling in 1637 het licht, ‘Door last der Hoogh-Mog: Heeren Staten Generael vande Vereenighde Nederlanden’. Van tijdgenoten kreeg de Statenvertaling (SV) veel lof, omdat zij was gebaseerd op de oorspronkelijke brontalen. Toch was er van meet af aan ook kritiek. De dichter Jacob Westerbaen klaagde in de voorrede van zijn psalmberijming uit 1655 dat de vertaling te letterlijk was: ‘Al sijn de woorden aldaer duytsch [= Nederlands] so valt even-wel de sin der selver op veele plaetsen duyster, om dat het Hebreusch-duytsch is, of verduytscht Hebreusch.’ Ook werd opgemerkt dat de spelling onregelmatig was. In de tweede druk, uit 1657, werd dat laatste verholpen. Tegenwoordig wordt veelal aangenomen dat de SV grote invloed heeft uitgeoefend op de vorming van het Standaardnederlands. Dit is echter een mythe. Uit onderzoek is al geruime tijd bekend dat de SV geen invloed op de spelling van het Nederlands heeft gehad en nauwelijks op de grammatica: alleen in de gevallen dat de Statenvertalers met hun tijd meegingen, bleven hun keuzes bewaard. Bijvoorbeeld in het verschil tussen *mij* als persoonlijk voornaamwoord en *mijn* als bezittelijk voornaamwoord. Meestal echter kozen de Statenvertalers voor verouderde vormen: zo gebruikten ze *haer* als bezittelijk voornaamwoord meervoud voor alle geslachten, terwijl tijdgenoten al een verschil maakten tussen *haar* en *hun* – zoals wij nog steeds doen.¹

Mythevorming

Wanneer is de mythe dat de SV aan de bron ligt van het Standaardnederlands eigenlijk ontstaan? In de zeventiende en achttiende eeuw bestond dat idee nog niet. Slechts één taalkundige pleitte er in die tijd voor om de SV als voorbeeld voor de algemene schrijftaal te nemen, namelijk Adriaen Verwer. Terwijl tijdgenoten de regels van het Nederlands wilden halen uit de taal van Vondel en Hooft, meende Verwer in zijn *Linguae Belgicae Idea Grammatica* (Schets van de Nederlandse grammatica) uit 1707 dat het taalgebruik van de SV moest worden nagevolgd, omdat alleen de overheid kon bepalen hoe de standaardtaal eruit behoorde te zien, en de overheid had de Statenbijbel geautoriseerd. Zijn ideeën vonden echter geen navolging. Het dagelijkse taalgebruik veranderde ondertussen steeds meer, waardoor de kloof met de bijbeltaal van de SV nog groter werd. Vanaf het midden van de achttiende eeuw werd de roep om een nieuwe versie van de

SV steeds luider. In 1755 verscheen een uitgave waarin de Godsnaam in het Oude Testament met 'Jehovah' werd weergegeven in plaats van met 'HEERE'. In het 'Voorbericht' van deze vertaling wordt gesteld 'dat men de spelling, woordvoeging en spreekwijzen van het Nederduitsch [...] naar de taalkunde van de beroemste beschaavers van de Nederduitsche taale, als Hooft, Vondel, Vollenhove [...] en anderen, gerigt heeft'. Een bewijs te meer dat de tekst van de SV al verouderd was. In de Jehova-bijbel werden onder andere 'ende' en 'doe' vervangen door 'en' en 'toen'.²

Negentiende-eeuwse taalkundigen begonnen de Statenvertaling te roemen.

Nadat in 1796 de scheiding van kerk en staat was uitgesproken, zagen de uitgevers onmiddellijk de kans schoon om de tekst van de SV te moderniseren. Tegelijk kwam in deze 'Franse tijd' de natievorming van Nederland op gang. Door de vrijheid van religie kwam er een einde aan de vroeger vanzelfsprekende dominantie van het protestantse volksdeel. In deze tijd begonnen negentiende-eeuwse, veelal protestantse taalkundigen de Statenvertalers te roemen als 'zeer kundig en naauwkeurig in onze tale geweest te zijn' (aldus Annaeus Ypeij in 1812). Historici als Fruin en Groen van Prinsterer gingen de Opstand en Willem van Oranje gebruiken om de geschiedenis van ons land te beschrijven als de succesvolle geboorte van een protestantse natie. In dit intellectuele klimaat kwam het goed uit om de SV, meer nog dan het werk van schrijvers als Cats en Vondel, uit te roepen tot hét nationale taalmonument van de verheerlijkte Gouden Eeuw. In 1872 schreef de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen een prijsvraag uit naar 'Opgave en toelichting van spreuken of gezegden in de volkstaal, aan den Bijbel ontleend'. Hierop kwamen maar liefst zes inzendingen. In de omvangrijkste, van de hand van dominee C.F. Zeeman, werd gesteld: 'De Bijbel [krijgt] toch eerst na de Hervorming en vooral na de invoering der Staten-vertaling in 1637, voor onze Nederlandsche taal zijne groote beteekenis.' Gemakshalve zag Zeeman over het hoofd dat heel veel bijbelse uitdrukkingen al bekend waren vóór 1637. Maar de toon was gezet, en zo werd de SV in de negentiende eeuw geframed als grondlegger van het Standaardnederlands. Dit idee werd verder verbreid via de eerste overzichtsgeschiedenissen van de Nederlandse taal, die vanaf eind negentiende eeuw voor een algemeen publiek verschenen. Zo stelde de taalkundige J. Verdam in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche taal* uit 1890 onder andere: 'De meeste verschillen, welke zij [de SV] heeft ingevoerd, zijn tot heden blijven bestaan.'

Hardnekkig misverstand

Hoewel de meeste taalkundigen zich later genuanceerd over de kwestie hebben geuit, won de mythe van de invloedrijke SV in de twintigste eeuw verder terrein door verkorte weergaves in journalistieke en populariserende media en op internet. Een voorbeeld is het succesvolle *Het verhaal van een taal* uit 1993: in het boek zelf wordt de invloed genuanceerd beschreven, maar op de achterflap schrijft de uitgever over 'het boek dat de Nederlandse taal het diepst heeft beïnvloed: de Statenbijbel'. In de lessen bij de officiële *Canon van Nederland* wordt het wetenschappelijk achterhaalde werk van Zeeman nog steeds als bron voor de vermeende lexicale invloed van de SV genoemd, terwijl onderzoek allang heeft aangetoond dat de meeste uitdrukkingen ofwel ouder zijn dan de SV, of niet letterlijk op de Bijbel teruggaan. In 2004 riepen de lezers van het blad *Onze Taal* de Statenvertalers uit tot de meest invloedrijke taalgebruikers ooit. En de populaire Wikipedia beweert tot de dag van vandaag: 'De taal van de Statenbijbel vormt de grondslag voor het Standaardnederlands.' Het is duidelijk: mythes kunnen heel hardnekkig zijn. ■

Dr. J. Beelen is werkzaam als neerlandicus aan de Universiteit Oldenburg (Duitsland). Hij was samen met anderen betrokken bij de digitale uitgave van tien vroegmoderne bijbelvertalingen, waaronder de Statenvertaling van 1637 en 1657.

Prof. dr. N. van der Sijs is hoogleraar historische taalkunde van het Nederlands in de digitale wereld aan de Radboud Universiteit en senior onderzoeker bij het Meertens Instituut.

NOTEN

- ¹ Zie bv. Nicoline van der Sijs, 'De invloed van de Statenvertaling op de vorming van de Nederlandse standaardtaal' in: Nicoline van der Sijs, *Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands*, Den Haag 1994, 39-58.
- ² Zie Anne Jaap van den Berg & Mathieu Knops, 'De merkwaardige drukgeschiedenis van de Jehovahbijbels (1755-1762)' in: *Met Andere Woorden* 30/4 (december 2011), 3-15.